

Ernst Bloch

KALÓZ JENNY DALA A KOLDUSOPERÁBAN

Zoltai Dénes fordítása

Kurt Weillnak és Lotte Lenjának, üdvözléssel.
 „Noch leuchtet nicht des Mondes Silberfackel.“*
 (FIGARO HÁZASSÁGA)

Igen, valami vidámat fogunk előadni. Most Önök a vendégek: ugyanígy ültök, székökön hátradőlve, a kikötői lebujs vendégei is. És, ime, előrelép Jenny, a nyomorult mosogatólány, és énekel arról, hogyan mosta a poharakat. Mikor jön már a hajód, Jenny? – kérdezhetni tőle. És a vendégek előre röhögnek a válaszon, ahogy nevetnek Önök is, ha tudnak majd nevetni.

Amit a nép munka közben énekel, az mindig szórakoztató. Úgy ám. Egyszerű, jóra való dallamok egy olyan korból, amikor még mindenki tette a dolgát. Ismert annak a dalocskának tartalma is, amelyet Jenny énekel, a mosogatólány. Így hát kétszeresen is mondhatjuk: *ergo bibamus*, erre aztán iszunk.

„Urak, itt van Jenny, és mossa a poharakat, és kész a cselédjük lenni. S minden pennyt alázatos köszönettel elfogadok, s önök látnak engem rongyban meg a rongyos fogadót, s önök nem tudják, hogy mit tud Jenny. Am eljön egy este, mikor majd zúgnak a parton, s kérdik: Miért ez a láрма, mondd? S aki dézsa mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a rongy? S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú a part előtt áll. – És azt mondják: Lányom, menj, mosogass, és egy pennyt is kapsz, szegény. És én elteszem a pennyt, és az ágyat megvetem. (Aznap este úgysem alszik ott senki sem.) De még nem tudják, hogy mire várok én. Am eljön egy este, nagy lesz a láрма a parton, s kérdik majd: Miért ez a szörnyű hang? S aki ablak mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a bitang? – S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú tüze bömbölve száll. – Urak, akkor tudom, hogy majd nem mosolyognak, mert omlanak a házaik, és a városban tombol majd a pusztítás, csak egy rongyos fogadó marad épen, semmi más. S kérdik majd: És itt ugyan ki lakhatik? – És a fogadó körül lesz láрма akkor éjjel, s kérdik majd: Hogyan ez épen maradt? És ha látják, hogy az ajtón akkor reggel kilépek, mind így szól: Hát éppen emiatt? – S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú s felvont lobogók. – És majd százan jönnek délben a parton élém, és száz kalóz a Jennyt várja. És minden férfit megfognak, és láncba verik, és elvonul majd sorban előttem mindegyik, s kérdik majd: Kit ítélsz halálra? S aznap délben halálos nagy csönd lesz a parton, ha majd várják, ki hal meg még. S aztán meghallják, hogy azt kiáltom: Mindet! S ha lehull egy fej, azt mondom: Hopplá! S egy hajó, nyolcvitorlás, és rajta ötven ágyú velem tengerre száll.” (Vas István fordítása.)

Ez a Kalóz Jenny kis dala, amelyet Polly ad elő esküvője napján, az újdonsült nagyságos asszony. Ártatlan tréfa, mindig hangulatossá teszi az ilyen ünnepi alkalmakat, jó néven veszik a hallgatók. Kár, hogy nem mellékelhetem a szöveghez a Weill komponálta csodás ritmust és behizelgő dallamot. Szívet melengető dallam, vidám alkalmakra akár nemzeti himnusznak is ajánlhatom.

* „Még nem világít a hold ezüstsín fátylaja.”

Szabad felhívni figyelmüket némely finomságra, úgy mellesleg? Ezek egyébként könnyen észrevehetőek a négynegyedes ütem ritmusában, amely oly könnyen válik gyászindulóvá. Jól hangzik a kihívó moll hangnem is, amely összekapcsolja a sanzont és a gyászindulót, a harmónia fűszeres illatú váltakozása, a szekund hangköz ügyes vágása annál a kérdésnél: „ölni?“, az elmondhatatlanul szép arpeggiók a „hajó” és a „vitorlás” szavaknál, az orgona-hármashangzat a „velem” pontján, amellyel a hajó eltűnik. A hajó, amelyet Brecht testre szabottan írt Kalóz Jennynek, szórakoztató és lélegzetelállító versekben, amelyek viszont soha nem tűnnek el. Egy költő adta a mosogatólányok, hogy elmondja, mint szenved és mint örül. Dzsesszzenekar ül egy színpadon, amely egyszerre bár és katedrális, katedrális mint bár, meg nem különböztethető módon. Virágok bújnak elő a romlott operettvarázsból, az 1900-as idők kéjes sanzónából, az amerikai dzsesszgyárak remekeiből, könnyed kézzel utánozva, előlegezve. Új holdsugár süt át a cselédlányok és a képeslapok szenvelgő hangulatot árasztó égboltján. Ebben a szirupos masszában kimondatlan teológia rejtezik, mily tanulságos, hogy e teológiát aszpikkal körítik. És vajon nem üdvhadseregadalokat hallunk-e a Jennyt körülvevő KOLDUSOPERA-légtérben, Jézust a verkli mélyéről és a Miatyánkot, mint utcai dalt? Egészen más irányból az üdvhadsereg egyszer már teremtett bizonyos kapcsolatot az utcával: azután kiköpte a szájából a régi bűnös-bűzös nyálat, és a következő utcasarkon már ájtatosan az ég felé fordította szemét. A Halleluja-lányok kiállítására, egy nagy galopp tűz és kénköves eső közben, az ördög alászállása pontban tizenegy órakor, a nagy golyó-ágyúk diszlövésői éjfélkor: az üdvhadseregnek ezen első programja már Jenny-stílusban állított össze, még ha csak demagóg módon és cukros vízzel is a végén. Weill és Brecht országában azonban nemcsak a jámborság közönséges, hanem a blaszfémia is igazhíthó. *Az Égi Völgyben a Schubert-féle apáca előtt – aki itt Kalóz Jenny – kalóz képében jelenik meg, és a „hopplá” olyannyira apokaliptikus, amennyire csak akarjuk.* És a király mentőfutárja, aki a KOLDUSOPERÁ-t mint „operaródiát” zárja, a FIDELIO tájáról érkezik, érzékelhetően; és a mentés pátosza úgy üt át, mint a vajas kenyér papírján a folt. Igen, szinte Kalóz Jenny tér vissza a király futáraként megszelidülve, beérve azzal, hogy megmentse a banditafőnököt, a többiekkel pedig a győzelem örömeire elénekelhessen egy korált; ám a zárókorálban egybeolvad egy szomorú cantus firmus és egy kalózcredo: „Mert hideg van. Gondoljatok a télre és homályra e völgyben, melynek jajszáva kiált.” – Éppen a siralmaknak e völgyében oly helyénvaló a Jenny-féle hajólátomás. Ha a király mentőfutárai sűrűbben járnának mifelénk: a megalázottak felemeltetnének, a hatalmasok megaláztatnának, az Úr éjfélkor megjelenne hirtelen, ló helyett hajón, s inkább a király ellen, mint a király futáraként, az ötven ágyú pedig biztosabb lenne, a nyolc vitorla meg gyorsabb.

Ki érti hát legjobban a kis dalt? A gyerekek nyújtják az ujjukat, hogy ők aztán igen, továbbá a lányok a szülői házban, aztán meg a srácok az iskolában. Nekik is rengeteg történetük van, amelyben ők jó modorú gyűjtőgyűjtők, ezt agyalják ki útban az iskola felé, elalvás előtt, lehet egy „Argó” nevű hajó, és az álmodó a fő-fő hajóskapitány. De elégedett lehet a kis dallal a „gyűjtsuk fel” hive is, a nőben rejtlő boszorkány. Vagy nem kísérték-e a forradalmat oly sokszor puskás asszonyok, benzincbombát készítő nők, és nem illik-e oly remekül a női testre a rablóbőr minden jobb ponyvaregényben és abban az életben, amely ponyvaregényszerűen kemény? A nőben rejtlő „Gonosz”, föld alatti démon, a nő egyetértése az élet aláaknázásával: „S aki dézsa mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a rongy?” „S aki ablak mellett mosolyogni lát majd, mind így szól: Mit nevet ez a bitang?” – ez a mosoly gyakran kapcsolódott a vörös terrorhoz,

vagy felhasználta céljaira a vörös terror. Nemcsak Sentához vezet egyenes út ettől a mosolytól, aki a Képet hívja, a Hollandit, avagy a szelid Elzához, aki hosszan könyörög, míg végre megjelenik Megmentője, hanem a boszorkányokhoz is, akiktől rettegett a törvényesített kereszténység, mi több: a rebellis jelképig, a paradicsomi kígyóig, akivel Éva oly remekül egyetért. Kevésbé ítéljük el majd Kalóz Jennyt, ha a luciferi vadállat szerepére gondolunk a forradalmak és némely vallás történetében: a paradicsomi kígyó bőréből egyszer csak előbújik az Ész istennője. És ne feledkezzünk meg a „lélekről”, amely mindig, minden nyelven nőnemű, a Psyché nevű leányzóról a világ visszataszító atyai házában. Ám egy szép napon megjelenik (így magyarázták a keresztény eretnekek a Bibliát) egy férfiú, Jézus, éppenséggel a teljes ismeretlenségből, a tengeren túlról, aki magával hozza a Szentlelket, ujján jegygyűrűvel, apja, szülei, a világ és minden dolgok atyja ellen. Egy darabkája ennek az eljegyzésnek a dalban is megtalálható: a kolportázs a misztikus kalózzal újra manicheus tájakat érint, sok minden találkozik itt, de semmi sem avított régiség. Mókás, ahogyan mindezt egymásra rakja a nagyságos asszony: az egykori bosszúállót, a csábitót, a hajós messiást.

Tehát: aki jól odafüled, az észleli a bajt, mert mindmáig bajlódunk vele. A SZÚZ IMÁJÁ-nak e Weill-féle változatában a menekülés motívumai nemcsak szentimentálisak, és a „jámborság” sem romantikus. Érezzük a kor ingatag háttérét. Jó tíz évvel ezelőtt Senta még nem jelenhetett volna meg így, mint egy vörös kalóz menyasszonya, sőt A KATONA TÖTÉNETÉ-ben sem, Sztravinszkij művében, amely a hulladékból, álomból és aljasságból összemontírozott jó zene eredeti modellje. „*Őnök még mindig nem tudják, ki vagytok*” – ennek sem lenne édes és veszedelmes háttére, ha nem volna forradalmi állapot a világban, s az elnyomott ember nem készülődne, hogy konkretizálja magát. A vendégek nevetnek ugyan Jenny dalán, és aranyosnak találják, a polgárok „lereagálják” és olyan színházi sikerhez segítik a KOLDUSOPÉRA-t, amelyet egy sörözői komédia érdemelne, nem ez a dinamittal teli passzus. Kalóz Jenny sajnos nem a vég hirmöként jön, és nem lövi ripityára a várost (ahogy a darab forradalmi logikájából következne): és mégis gyanús zene ez, nyomasztó légkörű szórakozás; az önelégült művészetnek vége, a szubsztancia hányadéknak bizonyul a felmosóvödörben és abban, amit a vödör fölé hajló gondol. Égj, szent láng, lobogj – a hitványság táplálja a lángot legjobban. Üssön hát a rég várt óra, üssön már – Kalóz Jenny is kantátákat énekel, amennyiben egyáltalán várni lehet valamit egy ilyen műveletlen és agyonnyúzott perszónától. Pietizmusában van valami fenyegető, de dala a karácsonyt megelőző hetek világához illik. Igazi adventi hangulat, az újkori ízlés kívánalmai szerint.

HANS SACHS KÉRDÉSE AZ ORGONABOKORHOZ

Zoltai Dénes fordítása

Vége egy különös napnak. Más lett, mint gondolták. Sachs újra egyedül önmagával, mint rég megszokhatta, asszony nélkül, gyerek nélkül. Nemrég még úgy látszott, hogy holnap, a lánykérés után véget ér az egyedüllét. A szerelmes Waltherről persze még semmit sem tud, de eleget tud a madárról, amely ma énekelt, „*und wie er musst, so konnt er's*”, és tudott is énekelni úgy, ahogy kellett. Az feltűnt rögtön Sachsnek, hogy a múza a másikhöz húzott, oly hangban vagy honban, amelyet Sachs jó szemmel felismert, s amelybe ő nem léphetett. Ehelyett a műhely elé hozatta a munkaasztalt; ott ül mellette az öregedő suszter, visszatér a kaptafájához, mogorván ráförmed Dávidra, amikor az inas azt tudakolja, hogy munkába fog-e még ma éjszaka. És akkor feltolult egy emlék, az érzelmek reggeli túlsordulása, három hosszú ütemen át, nem „*Lenzes Gebot*”, nem a kikelet parancsszava, nem is a „*süsse Not*”, nem az édes szükség, hanem valami, ami szinte fenyegetően-fájdalmasan jut szóhoz. „*De nem, hát mégse megy*”, mármint a munka, amiből mára még jócskán hátravan, ami az éj csendjébe hajt, a búcsú az ifjúságtól és a múltól, ám ami felébreszti a kifejezés ösztönét, most inkább, mint valaha, s ez a kifejezési ösztön persze nem enged. Közben pedig – és ez fontos itt, ez Sachs maga, teljesen, ez több, mint a felnőtté váló Stolzing –, közben pedig megszólal Sachs, habár csak amúgy mellesleg, valóban frissítő esztétikai átmenetet teremtve. A legkülönösebb fordulat következik, olyan objektív fordulat, amelyet aligha várnánk egy mégiscsak szerföltt szubjektív szituációban. Pontosan ily szavakkal: „*Wie duftet doch der Flieder*” – „*mint ontja szét jó illatát az orgonavirág*”; „*will, dass ich was sagen soll. Was gilt's, was ich dir sagen kann? Bin ein gar arm, einfältig Mann*” – „*mint készlet rá, hogy szóljak. Mit is mondhatnék neked? Szegény, együgyű ember vagyok én.*” Bizony, az orgonavirág (amely akkortájt még nem is volt Németországban honos) és az orgonailat olyan erotikon, amely szétárad az emberben. „*lost weich die Glieder*”, „*áthatja az ember minden tagját*”; de szorosan mellette áll egy különös, tisztán kívülről nézvést az orgonabokorra vonatkozó kijelentés: „*will, dass ich was sagen soll*”, „*akarja, hogy mondjak valamit*”, majd ezután, szinte túl a saját érzésen és annak lírai kimondásán a szinte objektumszerű rezignáció: „*Was gilt's, was ich dir sagen kann*”, „*mi az, mit néked mondhatok*”; mintha nem egy emberi állapot kívánná a kifejezést, hanem a környezet egy része, egy – bár hasonlatszerű – tárgy. S miközben a rezignáció ezt kívánja: „*Gäbst, Freund, lieber mich frei*”, „*barátom, hagyjál békén*”, az orgonavirág mégis felszólít: megbízatást ad a művészetre. Kegyetlen barát, kimondásra készlet, de nem holmi múza, amely feltűzel a kimondásra, és hozzásegít a kimondáshoz, ó, nem; olyan, mint egy ránk meredő kérdő tekintet a külvilágból, itt látszólag nem is oly fontos tekintet, de – követel. Válaszra vár.

Semmi kétség, ilyen érzés a másiknak, az ifjú lovagnak eddig még nem adatott meg. Ilyes fordulat azonban különösen illik Sachshoz, a segítőhöz, a tanácsot adóhoz. Így néz szembe Sachs Walther reggeli álmával is, így lép elébe félúton, ezúttal (mint Schadowaldt remekül megfigyelte) csaknem szókratészi bábamesterséget élvezve. Ez tehát nemcsak modor, bármily közel áll Wagnerhez a Novalis-féle „*Minden dolog megkeresi költőjét*”, vagy De la Motte-Fouquének, az UNDINE költőjének sejtése, hogy az erdő

„*teli van a rettenet előérzetével*”. Ennek a várakozásnak inkább arra kell irányulnia, ami magában az objektumban rejlik, arra, ami még nem manifeszt benne, amivel terhes, aminek világra hozására ezért éppen a költészet mint bábamesterség hivatott. Eszerint a rövid orgonamonológ párhuzama nemcsak Walther reggeli álmának, a már régóta, Éva megpillantása óta csirázó versenydalnak „leírásában” rejlik. Az orgonaillat ingere és természetesen a hozzá tartozó válasz még homogénebb párhuzamokra lel (az emberen kívüli, mondhatni egészen objektumszerű szüzsének megfelelően) Wagner megannyi expresszív – leíró vihar-, tűz-, pirkadat- vagy éjzenéjében (persze, ez is romantikus összefüggésben áll, gondoljunk a holdfényre Mendelssohn SZENTIVÁNEJJI ÁLOM-nyitányában, vagy a szélzúgásra, a barlang falán visszaverődő madárrikoltásokra a HEBRIDÁK -nyitányban). A zeneszerző, aki oly szívesen kísérletezik az orgonaillattal, a Szent János-éjjel, de még az ítéletidővel is, amely Hunding hajlékába űzi Siegmundot, mindegyre az ő sejtelmes kulcsszavával felel: nem is annyira saját, sok mindent feltáró érzelmeit illetően, hanem a dologra vonatkozóan, mely „szólami kényszerít”, mely azt akarja, hogy mondjak valamit. Hogy Wagner mennyire tudatosan látta el a feltárásnak e szolgálatát, messze túl az orgonaillatot említő kis helyen, azt nem utolsósorban a PARSIFAL utolsó felvonásának a mondhatni hangzat-botanikai jellegű része bizonyítja, a tavaszi virágos rét, amely paradox módon a nagypénteket idézi. A virágok, mint Parsifal éneklé, „*bis zum Haupte süchtig mich umrankten*”, „*körülfonták egész testem*”, itt szellemi vágyat ébresztve, hogy „*die entsündigte Natur*”, „*a bűntől megtisztult természet*”, „*heut ihren Unschuldstag erwirbt*”, „*megélje ma ártatlansága napját*”. Ez a jócskán templomi áhítatú (egyébként Schopenhauertól és Szent Ágostontól csaknem szó szerint megérintett) kérdés- és felelet-zene, ez a másféle, magasabb rendű viráglány-zene kiszajtolja magából az orgonaillatot, habár igen kevésbé dionüszoszi módon, anélkül hogy művészi ünnepre és menyegzőre utalna. A nagypénteki varázs előmlik a természetben, amely ránk tekint, itt felébred és feltekint; az orgonaillatot illető kérdés megkeresztelkedik. De hogy visszatérjünk Sachs szerény, sőt visszafogott, rezignált kijelentéséhez, így azért mégsem adható válasz arra a kérdésre, hogy mi az, amit az orgonavirág mondhat, s amit az ember a virágnak önmagáról, hát erről Sachs tovább töprenghetne ezúttal. Az orgonabokrot illetően, amely allegorikus értelemben beborítja az egész második felvonást, végül szinte csak egyetlen kifejezésbe sűrűsödik a válasz: „*Wahn*”, „*káprázat, téboly*”. Az orgonaillat mint károkozó: „*Der hat den Schaden angericht*”, „*az művelte a varázslatot*”, összegzi Sachs a másnapi napfényes reggelen, az orgonaillat volt a bűnös, a Szent János-éj; de felvirrad – micsoda késleltetés és micsoda C-dúr! – Szent János-nap. Az orgonaillat és Szent János-nap persze épp ezen a helyen elmondhatatlanul szép, bűvöletesen lágy-szelíd zenét kap diszkíséretül, magas fekvésben, oly zenét, amely még a válasz előtt az ígéretet be nem váltva mászik a fülbe, még annak tisztázása előtt, hogy miként jött létre a „Szent János-nap” fehér mágiája. A bódító orgonaillathoz Sachs is hozzátette a magáét, a „verekedési fűgával” revánsot vett, s ennek áldozata végül is Beckmesser lett. Szóval van valami embertelen, nemcsak emberen kívüli és objektumszerű kérdés is ebben a Szent János-éjben, s Sachs talán válaszolt is e csekélységgel kapcsolatban az orgonabokornak, amikor későbbi *Wahnmonológját* kiegészítette egy „*Apaga male spiritus*”-szal, egy „*távozz tőlem, gonosz lélek*” szózáttal. Biztos, hogy ez a kiegészítés sem elegendő, nem jelent tisztázást, mert éppenséggel a C-dúr-ünnep: Szent János-nap, orgonabokor nélkül, nemcsak mint „*huldreichster Tag*”, mint „*kegyes s csodás nap*”, bizony ez taposta szét véglegesen Beckmessert, a szegény flótást.

Nyilvánvalóan válaszolni kellene az orgonabokornak avagy az ősrégi *Wahnnak*, a város- és világtörténelem démoni abszurdításának még valamit, vagy ki kellene hallani a műből, a MESTERDALNOKOK-ból ilyesmit, többet, mint a versenydalt. Az orgonabokor: allegória. Nem mindig, nem feltétlenül a bódítás illatát implikálja, hanem olykor a boldogságot is; a Szent János-nap pedig nemcsak a győzelem C-dúrját, de a békéét is.

1964

Dolinszky Miklós

LEGYEN-E A ZENE MINDENKIÉ?

Reflexiók Dobszay László cikkére*

A köz és az oktatás

A tömeg felemelésének eszméje egyidős magával a tömeg fogalmával, a tömeg fogalma pedig a modern állam totális és személytelen hatalmával. Korábban a tömeg fogalma, legalábbis mint politikai vagy kulturális entitás, nem létezett. A rendek-rétegek egyfelől mint összemérhetetlen kultúrák letéteményesei békésen megfértek egymás mellett, másfelől e szimultán kultúrákat a közös világkép mégis természetes egységbe foglalta. Ha valahol, ebben az értelmezésben valóban lehetne létjogosultsága a kifejezésnek itt is, csakhogy ezt az értelmezést a modern tömeg fogalmától megkülönbözteti egy lényeges vonás, nevezetesen, hogy miközben a közös világképbe vetett hit a premodern kultúrákat önmagukban is összemérhetetlenné tette, addig a modern tömeg mint pusztá kvantum lényege éppen tagjainak egymáshoz mérhetősége.

Az, ami a szimultán és összemérhetetlen rétegeket szürke és arctalan tömeggé tette, a modern, és pedig mindenekelőtt a XX. századi államhatalom, amely a történelem minden eddigi hatalmánál kizárólagosabban és szervezettebben kívánja az egyént birtokba venni. Az archaikus hatalmak mindig nyíltak voltak, vagyis céljukból, az uralkodásból nem csináltak titkot. Az uralkodást kíméletlenül, de legalább őszintén űzték, és ez a viszonyokat nyíltá tette: a társadalom egyik része uralkodott, a másikon uralkodtak. A modern személytelen államhatalom ezzel szemben humanista eszmék és a józan ész köntösébe burkolózik. Az általános jólét, a béke, az egységes és kötelező oktatás, egyszóval a civilizáció eszméjének kisajátítása mögött azonban világosan felismerhető a homogenizálás vágya éppen abból a célból, hogy a rétegeken megkülönböztetés nélkül lehessen uralkodni. Az adminisztratív államhatalom tehát minden útjába kerülő dolgot igyekszik kiegyenlíteni, összemérhetővé, vagyis ellenőrizhetővé és ezzel leigázhatóvá tenni, ez irányú tevékenységének eszköztára pedig igen széles skálán mozog. A skála egyik végén az eddigi legtökéletesebb homogenizációs eszközök: a tömegpusztító fegyverek állnak, amelyekben az ész és a civilizáció immár letépik a racionalitás maszkját, és a maguk póré valóságában mutatkoznak. Nem egyszerűen

* Dobszay László tanulmánya a *Holmi* 1990. márciusi számában jelent meg.